

Exkurze Za mechorosty na hrad Hukvaldy a jeho okolí

Bryological field trip to Hukvaldy Castle and its surroundings

ZBYNĚK HRADÍLEK¹ & JANA TKÁČIKOVÁ²

1) Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Katedra botaniky,

Šlechtitelů 27, CZ-783 71 Olomouc; e-mail: zbynek.hradilek@upol.cz

2) Muzeum Beskyd Frýdek-Místek,

Hluboká 66, CZ-738 01 Frýdek-Místek; e-mail: jana.tkacikova@muzeumbeskyd.com

Abstract: A total of 65 bryophytes taxa (7 liverworts and 58 mosses) were recorded during the excursion to Hukvaldy Castle and its surroundings on September 21, 2024. Four of these taxa are listed in the red list. Among the most noteworthy are the mosses *Rhynchostegium rotundifolium* and *Rhynchostegiella tenella*. Additionally, rich populations of the liverwort *Preissia quadrata* were observed in shaded corners of the castle ruins. Several other notable species, including *Conocephalum conicum*, *Fissidens exilis*, *F. limbatus*, *Pellia endiviifolia* and *Syntrichia latifolia* were found in the vicinity of the castle. The bryoflora of castles is the result of changes in the past and can be very interesting.

Keywords: bryophytes, Czech Republic, liverworts, Moravia, mosses, *Rhynchostegium rotundifolium*

Taxonomické pojetí a nomenklatura: Kučera et al. (2012)

První bryologická exkurze Moravskoslezské pobočky ČBS v roce 2024 se uskutečnila ve spolupráci s Muzeem Beskyd ve Frýdku-Místku a katedrou botaniky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci až na samém sklonku léta v sobotu 21. září a směřovala na hrad Hukvaldy a do jeho nejbližšího okolí. Přítomno bylo deset účastníků. Vedení exkurze se ujali Zbyněk Hradílek a Jana Tkáčiková za vydatné pomoci Josefa Plačka.

Bryologické exkurze se vyznačují mj. tím, že při nich nepadají dálkové rekordy. Účastníci té naší exkurze stačili za šest hodin jejího trvání pouze vystoupat nejkratší trasou z Hukvald strmě oborou ke stejnojmenné zřícenině, letmo prozkoumat její vnitřní hradby, Psí kotce a nádvoří, a nakonec celý hrad ještě obejít kolem dokola.

Zřícenina hradu Hukvaldy se nachází nad obcí Hukvaldy nedaleko Příbora v Moravskoslezském kraji. Hradní areál je chráněn jako kulturní památka. Přestože přesná doba vzniku hradu není známa, víme, že první písemná zmínka o něm pochází již z konce 13. století (Vojkovský 2002). V této době byl z důvodu obrany hradní vrch odlesněný. Bezlesí nebo nízké porosty pravděpodobně převažovaly na hradním vrchu několik dalších století a umožňovaly rozvoj trávobylinné vegetace s teplomilnými a světlomilnými druhy rostlin. Z hlediska potenciální přirozené vegetace by na hradním vrchu převažovala ostricová dubohabřina (*Carici pilosae-Carpinetum*) (Neuhäuslová & Moravec 1997). V současnosti je hradní vrch opět zalesněný, přičemž převažují květnaté bučiny.

Obr. 1. Spadlé větve i kmeny stromů umožňují prozkoumat mechorosty i výše, kam už oko bryologa obvykle nedohlédne. – Foto P. Batoušek

Hradní vrch včetně zříceniny hradu je součástí přírodní památky Hukvaldy a zároveň stejnojmenné evropsky významné lokality. Botanický průzkum Hukvald probíhal přibližně od poloviny 19. století. Pozornost byla věnovaná především cévnatým rostlinám. Historii botanických průzkumů Hradního vrchu Hukvaldy shrnula Tkáčiková (2022), která odsud mimo jiné uvádí také 20 druhů mechorostů. Soustavný průzkum mechorostů hradu a Hradního vrchu dosud nebyl proveden.

Tajuplné hradní zříceniny nemají jen své báje a pověsti, duchy a strašidla, ale mají také paměť. Často se v nich a také v jejich blízkém okolí vyskytují rostliny nějakým způsobem spojené s dávným obýváním těchto hradů. Přetrvávají staletí a jsou svědky praktického i kultovního života jejich obyvatel. I když většina rostlin na dnešních zříceninách má původ v blízkém okolí, některé mohou přežívat, a také přezívají, v dnešní zarostlé krajině právě na zříceninách. Květena hradních zřícenin bývá často bohatší než květena okolí a mohou být přítomné také vzácné a ohrožené druhy rostlin i živočichů (Ložek & Skalický 1983). Organismy vyskytující se prokazatelně častěji na hradních zříceninách bývají označovány za „hradní druhy“. Juříčková (2005) považuje na základě mnohem propracovanějšího studia měkkýšů za „hradní druhy“ takové, které mají na hradech ve zkoumaném území častější výskyt než na svých přirozených lokalitách. V České republice se zatím bryoflóře hradních zřícenin nikdo soustavně

Obr. 2. Podzimní větvení stélek játrovky pobřežnice vápnomilné (*Pellia endiviifolia*). – Obr. 3. Játrovka pateřín čtyřdílný (*Preissia quadrata*). – Foto V. Vyskočil

nevěnoval. I když ojedinělé údaje z hradů a jejich okolí existují – např. *Gyroweisia tenuis* na zřícenině hradu Brumov (Pospíšil 1983, 1994), *Rhynchostegiella tenella* na Kosti, Karlštejně, Tetíně (Pospíšil 1991) a *Rhynchostegium rotundifolium* na Helfštýně (Blahut 2021). Na Slovensku se mechorostům vybraných hradů a zřícenin více věnovaly Uhereková-Šmelková & Mišíková (2010). Na Hukvaldech studovala mechorosty zatím patrně pouze Tkáčiková (2022).

V průběhu exkurze jsme demonstrovali a zaznamenali 65 taxonů mechorostů (7 taxonů játrovek a 58 taxonů mechů). Z nich jeden náleží k silně ohroženým druhům – zobanitka okrouhlolistá (*Rhynchostegium rotundifolium*), dva k taxonům blízkým ohrožení – úzkolistec štíhlý (*Rhynchostegiella tenella*) a rourkatec širolistý (*Syntrichia latifolia*) a jeden patří k taxonům s nedostatečně známým rozšířením – krondlovka lemovaná (*Fissidens limbatus*). Poměrně velká část hradeb byla nedávno opravena, což je samozřejmě pro hrad velmi pozitivní, na druhé straně opravou zanikla řada populací mechů osidlujících vápnité šterbiny hradeb.

Nejzajímavějším druhem rostoucím na Hukvaldech je bezpochyby mech zobanitka okrouhlolistá. Na území České republiky má momentálně více známých lokalit (5) na člověkem vytvořených stanovištích, pouze tři lokality mají přirozený charakter, nebo o stanovišti nejsou údaje (Duda 1998, Hradílek 2009, Kučera et al. 2009). Na Hukvaldech mech našli P. Blahut a J. Tkáčiková již 22. listopadu 2022 (Tkáčiková & Blahut 2024). Při naší exkurzi jsme druh viděli na dvou místech – v Psích kotcích a u paty věže

vnější jihozápadní hradby. Na obdobných místech rostl také úzkolistec štíhlý. Stinné kouty hradeb místy bohatě oživovaly zelené pentlice játrovky pateřínu čtyřdílného (*Preissia quadrata*). U východní vnější hradby jsme zaznamenali na kůře stromu malou populaci zajímavého mechu – rourkatce širolistého. Nejbližší známý výskyt je v Jistebníku (2000 leg. J. Duda, CBFS sec. DaLiBor 2024). Na vlhkých místech severního a severovýchodního vnějšího obvodu hradeb rostly bohaté populace pentlicovitých játrovek mřížkovce kuželovitého (*Conocephalum conicum*) a pobřežnice vápnomilné (*Pellia endiviifolia*) – u druhé ze jmenovaných játrovek byly na koncích stélek typické mnohačetně větvené laloky, sloužící nepohlavnímu rozmnožování.

V každém případě je zřejmé, že hradní bryoflóra není bez zajímavostí a průzkum by si jistě zasloužil i mnohé další hradní zříceniny.

Použité zdroje

- Blahut P. (2021): *Rhynchostegium rotundifolium*. – In: Dřevojan P., Blahut P., Hradílek Z., Jiroušek M., Koval Š., Kubešová S., Kučera J., Kučerová A., Lukáč M., Mikulášková E., Palice Z. & Zámečník J., Zajímavé bryofloristické nálezy XXXVI, *Bryonora* 68: 44.
- DaLiBor (2024): DaLiBor – Národní výskytová databáze mechorostů a lišejníků ČR [online]. – URL: <https://dalibor.ibot.cas.cz/> (navštíveno 13. 11. 2024).
- Duda J. (1998): Mechorosty na hřbitovech v Moravskoslezských Beskydách. – *Časopis Slezského zemského muzea, série A, Vědy přírodní* 47: 143–149.
- Hradílek Z. (2009): The bryophyte flora of Vrapač National Nature Reserve. – In: Machar I. [ed.], *History, biodiversity, and management of floodplain Forest (Case study of National Nature Reserve of Vrapac, Czech Republic)*: 61–72, Palacký University Olomouc.
- Juříčková L. (2005): Měkkýši (Mollusca) hradů jako ekologického fenoménu. – In: Juříčková L. [ed.], *Sborník k 80. narozeninám RNDr. Vojena Ložka, DrSc., Malacologica Bohemoslovaca* 3: 100–149.
- Kučera J., Zmrhalová M., Shaw B., Košnar J., Plášek V. & Váňa J. (2009): Bryoflora of selected localities of the Hrubý Jeseník Mts summit region. – *Časopis Slezského zemského muzea, série A, Vědy přírodní* 58: 115–167.
- Kučera J., Váňa J. & Hradílek Z. (2012): Bryophyte flora of the Czech Republic: updated checklist and Red List and a brief analysis. – *Preslia* 84: 813–850.
- Ložek V. & Skalický V. (1983): Hradý očima přírodovědce. – *Památky a příroda* 8: 361–369.
- Neuhäuslová Z. & Moravec J. [eds] (1997): *Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. – Kartografie, Praha.*
- Pospíšil V. (1983): *Die Laubmoose Schistostega pennata (Hedw.) Web. & Mohr, Neckera webbiana (Mont.) Düll und Gyroweisia tenuis (Hedw.) Schimp. in der Tschechoslowakei.* – *Acta Musei Moraviae, Scientiae naturales* 68: 105–129.
- Pospíšil V. (1991): Verbreitung und Gefährdungsgrad von Arten Der Gattung *Rhynchostegiella* (B.S.G.) Limpr. in der Tschechoslowakei. – *Acta Musei Moraviae, Scientiae naturales* 76: 159–167.
- Pospíšil V. (1994): Mechorosty CHKO Bílé Karpaty. – *Preslia* 66: 163–189.
- Tkáčiková J. [ed.] (2022): *Tajemství květeny hradu Hukvaldy. – Oravské muzeum Pavla Országha Hviezdoslava, Oravský Podzámok.*
- Tkáčiková J. & Blahut P. (2024): *Rhynchostegium rotundifolium*. – In: Dřevojan P. [ed.] et al., *Zajímavé bryofloristické nálezy XLII, Bryonora* 74: 93–94.
- Uhreková-Šmelková D. & Mišíková K. (2010): Stručný přehled machorastov vybraných hradov a zručanin na Slovensku. – *Bryonora* 46: 51–55.
- Vojkovský R. (2002): *Hukvaldy – hrad východně od Příbora. – Beatris, Dobrá.*

Příloha č. 1 – Seznam nalezených taxonů

(sestavili Z. Hradílek, J. Tkáčiková a J. Plaček)

Nálezy označené (FMM) jsou dokladovány v herbáři Muzea Beskyd Frýdek-Místek (sběry J. Tkáčikové) a sběry Z. Hradílka jsou označené (herb. Hradílek).

Seznam lokalit

1. 84a. Beskydské podhůří, 6375c, Hukvaldy (distr. Frýdek-Místek): zídka, chodník a okolí brány u vstupu do obory, 49°37'23"N, 18°13'23"E, asi 360 m n. m.
2. 84a. Beskydské podhůří, 6375c, Hukvaldy (distr. Frýdek-Místek): PP Hukvaldy, okolí červeně značené turistické cesty (od vstupu nalevo), les, stojící i padlé stromy, pískovcové kameny a vlhká hlína okolo cesty až po křižovatku pod památníkem Janna Mika, 49°37'23"N, 18°13'32"E (střed linie), 360–430 m n. m.
3. 84a. Beskydské podhůří, 6375c, Hukvaldy (distr. Frýdek-Místek): PP Hukvaldy, okolí červeně značené turistické cesty od křižovatky pod památníkem Janna Mika až k hradu, 49°37'20"N, 18°13'36"E (přibližný střed úseku), 430–465 m n. m.
4. 84a. Beskydské podhůří, 6375c, Hukvaldy (distr. Frýdek-Místek): PP Hukvaldy, vnitřní prostor hradu Hukvaldy, Psí kotce a bastion ve východní části zříceniny, 49°37'12"N, 18°13'45"E (střed), 480–490 m n. m.
5. 84a. Beskydské podhůří, 6375c, Hukvaldy (distr. Frýdek-Místek): PP Hukvaldy, vnější obvod hradeb zříceniny (5s – severní strana hradeb, 49°37'17,3"N, 18°13'38,3"E; 5sv – severovýchodní strana hradeb, 49°37'12,7"N, 18°13'45,0"E; 5v – východní strana hradeb, 49°37'12,2"N, 18°13'49,2"E; 5jz – jihozápadní strana hradeb, 49°37'12,9"N, 18°13'40,1"E; souřadnice jsou vždy přibližné), 470–485 m n. m.

játrovky

Conocephalum conicum: 5s (FMM, herb. Hradílek);

Frullania dilatata: 2 (FMM);

Marchantia polymorpha subsp. *ruderalis*: 1, 4; *Metzgeria furcata*: 2 (FMM);

Pellia endiviifolia: 4 (FMM), 5s, 5sv; *Plagiochila porelloides*: 2, 4; *Preissia quadrata*: 4 (herb. Hradílek).

mechy

Amblystegium serpens: 2 (FMM); *Anomodon attenuatus*: 2 (FMM); *A. viticulosus*: 3 (FMM); *Atrichum undulatum*: 2 (FMM), 4 (FMM);

Barbula unguiculata: 5v (herb. Hradílek); *Brachytheciastrum velutinum*: 1, 2 (FMM); *Brachythecium albicans*: 1; *B. rivulare*: 5sv; *B. rutabulum*: 1 (FMM), 2, 5 (FMM); *B. tommasinii* var. *tommasinii*: 5sv (FMM); *Bryoerythrophyllum recurvirostrum*: 1; *Bryum capillare*: 1; *B. moravicum*: 1, 2 (FMM), 3;

Ceratodon purpureus: 1, 2, 4; *Ctenidium molluscum*: 2 (FMM), 3, 5v (FMM);

Dicranella heteromalla: 2; *Dicranoweisia cirrata*: 2 (FMM); *Dicranum montanum*: 2 (FMM); *Didymodon insulanus*: 1 (herb. Hradílek);

Encalypta streptocarpa: 1 (FMM); *Eurhynchium angustirete*: 2;

Fissidens dubius var. *dubius*: 5sv (FMM); *F. exilis*: 2 (FMM, herb. Hradílek); *F. limbatus* (DD): 2 (FMM, herb. Hradílek), 3 (FMM); *F. taxifolius*: 2 (FMM);

Grimmia pulvinata: 1;

Hedwigia ciliata: 2, 3 (FMM); *Homalothecium sericeum*: 5s (FMM); *Hypnum cupressiforme* var. *cupressiforme*: 1, 2 (FMM), 4 (FMM), 5;

Isothecium alopecuroides: 2 (FMM);
Kindbergia praelonga: 2 (FMM);
Leskea polycarpa: 3 (FMM, herb. Hradílek);
Mnium hornum: 2; *M. stellare*: 5sv (FMM);
Nyholmiella obtusifolia: 2 (FMM), 5v;
Orthotrichum anomalum: 1; *O. affine* var. *affine*: 2 (FMM); *O. diaphanum*: 5v (FMM);
Plagiomnium undulatum: 3 (FMM); *Plagiothecium cavifolium*: 1, 2 (FMM); *P. succulentum*: 2 (herb. Hradílek); *Platygyrium repens*: 2; *Polytrichum formosum*: 2, 3 (FMM); *Pseudocrossidium hornschuchianum*: 1 (FMM); *Pseudoleskeella nervosa*: 2 (FMM); *Pseudoscleropodium purum*: 4 (FMM); *Pterigynandrum filiforme*: 1, 2 (FMM); *Pylaisia polyantha*: 1, 2;
Rhizomnium punctatum: 2, 3 (FMM); *Rhynchostegiella tenella* (LR-nt): 4 (FMM), 5jz (FMM);
Rhynchostegium murale: 1, 3, 4 (FMM); *R. rotundifolium* (EN): 4 (FMM, herb. Hradílek), 5jz (FMM); *Rhytidiadelphus squarrosus*: 5s (FMM);
Schistidium sp.: 2; *Sciuro-hypnum populeum*: 2, 5sv; *Streblotrichum convolutum*: 1 (FMM);
Syntrichia latifolia (LR-nt): 5v (FMM);
Taxiphyllum wissgrillii: 2 (FMM), 5sv (FMM); *Tortula muralis* subsp. *muralis* var. *muralis*: 1, 5v (FMM).